

ԵՐԿԱԹԸ ԵՎ ԵՐԿԱԹԱԳՈՐԾԱԿԱՆ ԱՌԱՐԿԱՆՆԵՐԸ
ՀԱՅ ԺՈՂՈՎՐԴԱԿԱՆ ՀԱՎԱՏԱԼԻՔՆԵՐՈՒՄ

Մետաղը, ի մասնավորի երկաթը դեռևս վաղնջական շրջանից կարևոր տեղ էր գրավում տարբեր ժողովուրդների հավատալիքների համակարգում: Մա հատկապես ցայտուն էր արտահայտվում գուրբանային երկրագործների և նստակյաց անասնապահների տնտեսամշակութային տիպով բնութագրվող էթնիկական ընդհանրությունների հումանիտար մշակություն: Գյուղատնտեսական աշխատանքների բոլոր ցիկլներում մետաղյա իրերի լայն կիրառումն ու փաստորեն մետաղյա գործիքների անփոխարինելի լինելու հանգամանքը պաշտամունքի աստիճանի էին հասցնում դրանք: Մետաղյա, հատկապես երկաթյա իրերը օժտվում էին գերբնական, վերերկրային հատկություններով, դառնում էին յուրահատուկ պահպանակներ, չարխափան միջոցներ, սրբագործված առարկաներ ու որոշակի ծխական արարողությունների օբյեկտներ:

Սույն հրապարակմամբ կփորձենք վեր հանել երկաթի և երկաթագործական առարկաների հետ կապված հավատալիքային, ծխական և պաշտամունքային մի շարք դրսևորումներ, սրունք վերաբերում են XIX դ. երկրորդ կեսը և XX դ. առաջին կեսն ընդգրկող ժամանակաշրջանին: Մեր խնդիրը չենք համարում դրանից վաղ շրջանին առնչվող բավականին հարուստ հնագիտական նյութի քննարկումը: Չնայած պարզ է, որ տվյալ ժամանակահատվածում պահպանված հավատալիքների շերտերն իրենց արմատներով գնում են վաղ անցյալ՝ իրենց վրա կրելով մեր ժողովրդի պատմական զարգացման ընթացքի յուրաքանչյուր փուլին համապատասխան հավատալիքային համակարգերի և ծխա-պաշտամունքային արարողությունների կնիքը:

Եթե դարբնի անձը հայոց ծխականագում հանգամանալիքներն ուսումնասիրված է ազգագրագետ Ա. Թադևոսյանի բեկնածուական բեգում¹, ապա երկաթի և երկաթագործական առարկաների հետ կապված հավատալիքային համակարգն ու հայոց ծխականագում դրանց դերը կարծես են ուսումնասիրության: Պատմագագագրական գրականության մեջ և տարիների ընթացքում Հայաստանի տարբեր մարզերում և Զաւախքում մեր կողմից հավաքած դաշտային ազգագրական նյութերում² բազմաթիվ տեղեկություններ կան երկաթի և երկաթագործական առարկաների հետ կապված հավատալիքների վերաբերյալ, որոնք կփորձենք համատեղել՝ վեր հանելով դրանցից ամենատիպականներն ու լայն տարածում ունեցողները:

Մետաղագործության ցանկացած ճյուղում կենտրոնական (բառի ուղղակի և անուղղակի իմաստներով) տեղը գրավում է զնդանը, որը ոչ միայն բազմաֆունկցիոնալ հարմարանք է, այլև հնուց ի վեր սրբագործված ու բազմաթիվ ծխա-պաշտամունքային արարողությունների հիմնական կրողը դարձած առարկա է: «Զնդանը սուրբ է», «Զնդանը հաց է տալիս», «Զնդանի վրա հաց Լոփող գործիքներն են սարքվում», «Զնդանը ժողովուրդ է կերակրում»³ և բազում նմանատիպ բանաձևեր են օգտագործում երկաթագործ վարպետները զնդանի մասին խոսելիս:

Աշխարհի բազմաթիվ և այդ թվում նաև հայ ժողովրդական հավատալիքներում, զնդան-սալը նույնացվում է տիեզերքի կենտրոն կենաց ծառի, տիեզերքը կրող սյան հետ⁴, («մարդկանց ցեղի պորտն է սալը»)⁵: Հայոց հավատալիքներում երկնային ծագում ունեցող, երկնքի և երկրի ֆիզիկական կապն արտահայտող «չանթածին երկաթը» (երկաթի երկնային ծագման վերաբերյալ կխոսենք ստորև) կռում-կոփում են զնդանի վրա: Այստեղ երկնային դարբինն իր ծխական պայքարն է մղում չար ուժերի ու դևերի հետ: Ցանկացած մետաղագործի զնդան ինքնին՝ աշխարհի ու մարդկության

¹ Ա. Թադևոսյան, Դարբինը հայոց ծխական համակարգում, բեկնատնտեսության սեղմագիր, Եր., 1994:
² Գ. Աղաջյան, Դաշտային ազգագրական նյութեր, (այսուհետև՝ ԴԱՆ):
³ ԴԱՆ, Տավուշ 1986, Զաւախք 1986, Շիրակ 1985, Վայոց ձոր 2002 և այլն:
⁴ Ա. Թադևոսյան, նշվ. աշխ., էջ 48:
⁵ Զինագործ վարպետ Փ. Չիֆթալարյանի ձևակերպումն է, ԴԱՆ, Ախալցխա, 1986:

պաշտպանությունն ապահովող իրերի արարման հայրնախանք է: Համաձայն հնագույն պատկերացումների՝ զնդանը, որպես երկնքի և երկրի միացման, հատման կենտրոն, ապահովում ու կարգավորում է կյանքը երկրի վրա՝ բույլ չտալով քառասային մութ ուժերին խառնաշփոթություն առաջ բերել Տիեզերքում: Հնդեվրոպական առասպելաբանության մեջ զնդան-սալի մեկ հարվածով կործանումը հնագույն տիեզերածին հավատալիքների արծարծումներն են՝ կապված վիշապասպան հերոսի կողմից տիեզերքի պաշտպանման և նրա գերմարդկային ուժի ցուցաբերման հետ: Չնդանն ամենաամուր և դիմացկուն երկաթից էր պատրաստվում, և հայ ժողովրդական հեքիաթներից մեկի հերոսը Չանվորադին հաղթելու համար պետք է կռահի մեկ հարվածով վիշրեր քառասուն տարի անխաթար մնացած սալը և այդ երկաթից պատրաստեր երկնային դարբնի հրաշագործ մորճը:⁶ Չնդանի վրա մի կողմից կռում են աշխարհակործան չարի կապանքները, պահպանակներն ու չարխափան առարկաները, մյուս կողմից արարվում են կենսատու աղբյուր հանդիսացող երկրագործական, անասնապահական ու արհեստավորական գործիքները:

Հայաստանի բոլոր պատմագրագրական շրջաններում երկաթագործների մեջ սովորույթ կար ամեն երեկո տուն զնալուց սրբել զնդանի երեսը և խաչակնքել այն:⁷ Հետաքրքիրն այն է, որ երկաթագործի և ոչ մի գործիք բացի զնդանից չէր սրվում: Չնդանի նկատմամբ այսպիսի «փաղաքշական վերաբերմունքը» կապված էր նաև այն պատկերացումների հետ, թե նրա երեսը պետք է նույնքան մաքուր լինի, որքան դարբնինը: Ինչպես զնդանի երեսը մաքուր պիտի նայի աշխարհին, այնպես էլ նրա տեր արհեստավորը:⁸ Պատահական չէ, որ ժողովրդի մեջ արմատավորված է այն կարծիքը, որ դարբնները ամենաճշմարտախոս, «չիտակ» ու «տյուզ» մարդիկ են:⁹ Չնդանը սրբագործված, ծիսական ու կրոնական արարողությունների իրականացման հարմարանք էր, և նրանով երդվում էին բոլոր երկաթագործները: Ամեն շաբաթ երեկոյան երկաթագործ վարպետները զնդանի վրա (այլ արհեստավորներ՝ դազգահի) մոմ էին վառում, իսկ հարուստ համքարային ավանդույթներով հայտնի քաղաքներում նաև «...խառն էին ծխում եւ «ողորմի» հիշում «փիրաց-վարպետաց» հոգում»:¹⁰ Այս սովորույթը պահպանվել էր ընդհուպ մինչև XX դ. կեսերը և խորհրդային աթեիստ դեկափարներից քաբուն՝ երկաթագործ վարպետները և՛ մոմ էին վառում, և՛ խաչակնքում, և՛ աղոթք մրմնջում:¹¹ Մեր բանասաց երկաթագործ-վարպետ Բարասենց Արեւրը (Վայոց ձորի Մարտիրոս գյուղ) հիշում էր, որ նախիջևանցի անվանի պայտսգործ-վարպետ Խուրդեն զնդանի վրա ավելի հաճախ էր մոմ վառում, քանի որ եկեղեցիները փակված էին: Վարպետ Խուրդայի զնդանի վրա աղբրեջանական իշխանություններից զաղտնի մոմ էին վառում և աղոթում՝ Նախիջևանի հավատավոր հայերից շատերը:¹² Սա փաստորեն այսպես կոչված՝ «ժողովրդական քրիստեմեություն» հետաքրքիր դրսևորումներից էր և «անաստված» հասարակարգում հավատացյալ մարդու կրոնական պահանջումների դիմադրությունը: Չնդանն այս պարագայում ստանում էր Սուրբ սեղանի կամ խարանի նշանակություն: Ինչպես չէր կարելի մեջքով կանգնել դեպի Սուրբ սեղանը կամ հենց պարզագույն «հազի սեղանը», այնպես էլ խստիվ արգելված էր մեջքով դառնալ հանդեպ զնդանը: Ամենամեծ մեղքն էր համարվում զնդանին նստելը, որն հավասար էր թե «նստել հաց արարող սեղանին»: Եթե որևէ մեկը վորձեր նույնիսկ աճյուղակցաբար նստել զնդանին, ապա երկաթագործն անխոս ու բա-

⁶ *Е. З а к а р я н, Кузнец в армянской сказке, в. кн. Археология, этнология и фольклористика Кавказа, св. Эчмиадзин, 2003, стр. 360.*

⁷ *Խ. Մ ա ռ ա ն կ յ ո զ յ ա ն, Էրզրոմի և Կարսի արհեստավորների համայնական կարգերը, «Մշակ», 65, 1891: Նույնպիսի տեղեկություններ կան նաև մեր կողմից հավաքած դաշտային նյութերում:*

⁸ *Անվագործ վարպետ Հովհաննեսի (Վաղսնիկ Օնիկ) ձեռագրությունն է, ԴԱՆ, Լենինական, 1984, տետր 1:*

⁹ *ԴԱՆ, Լենինական, 1984, տետր 1: Տավուշ, 1986, տետր 2: Վայոց Ձոր, 2002, տետր 1:*

¹⁰ *Խ. Մ ա ռ ա ն կ յ ո զ յ ա ն, նշվ. աշխ.:*

¹¹ *ԴԱՆ, Լենինական, Վայոց ձոր և այլն:*

¹² *ԴԱՆ, Վայոց ձոր, տետր 1:*

վականին խնստ ձևով կհեռացներ այդ «սրբապիղծ» մարդուն (վարպետը կայող էր ձեռքն ընկած ցունկացած առարկայով հարվածել զանցառուի «քամակին»)։¹³

Ինչպես և շատ անշունչ առարկաներ, այնպես էլ երկաթագործի գործիքներն ու հարմարանքները շնչավորվում, ավելի ճիշտ՝ մարմնավորվում էին։ Ձնդանի վերին հատվածն առանց բացառության անվանվում է «երես», իսկ մյուս մասերը տարբեր պատմագագադրական շրջաններում ունեին տեղական անվանումներ, որոնց իմաստը մոտավորապես նույն միտքն էր արտահայտում։ Ձնդանի եղջյուրածև ելուստը կոչում էին «պոզ» (Տավուշ), «կոտոշ» (Շիրակ-Ջավախք), իսկ հակառակ կողմի բութ հատվածը՝ «ղմակ» (Տավուշ), «ոռ» (Ջավախք, Շիրակ, Վայոց ձոր), իրանը հիշվում է «ջան» կամ «մեջք» անուններով։¹⁴ Ձնդանի շնչավորումը պատահական չէր, բանի որ դարբնի պատկերացումներով՝ այն «լսում» ու «ձենով»¹⁵ պատասխանում էր արհեստավորին։ Դարբնությունը «համբ», հատուկ նշանների «լեզու» բանեցնող արհեստ էր,¹⁶ և աշխատանքի ընթացքում լսվում էր միայն զնդանից արձակվող գրնգոցը, որը «պատասխանում» էր վարպետին, թե որքանով են ճիշտ ու դիպուկ տեղացող հարվածները։ Արհեստի տեխնիկա-տեխնոլոգիական պահանջներին համապատասխան՝ իսկապես զնդանի որակը ստուգվում էր մուրճի հարվածներից հետո արձակված ձայնի հնչեղությամբ և միայն վարպետներին հասկանալի զնգոցի որակով։¹⁷

Երկաթագործ բոլոր վարպետները հնուց ի վեր պահպանել էին բոլոր պատմագագադրական մարզերում հանդիպող մի հետաքրքիր սովորույթ, որը կապում էին Արտավազդ արքայի հետ։ «Շաբաթ երեկոները, - գրում է Խ. Մառանկոզյանը, - դարբինները գործն ավարտելով մուրճով խփում էին սային... Ժողովուրդը կարծում է, թե տուն օրերին, երբ երկաթագործները չեն բանում՝ այդ (Արտավազդի - Գ.Ա.) շրթաները բավական մաշվում են և շաբաթ երեկոյան խփած մուրճը ծառայում է հայ Պրոմեթևսի շրթաները ամրապնդելու համար, որպեսզի նա չագատվի և աշխարհը չքանդե»։¹⁸ Նույն կերպ էին վարվում Ձանգեզուրի դարբինները. «...այստեղ ամեն շաբաթ երեկո նա (դարբինը-Գ.Ա.) աշխատանքն ավարտելիս մեծ մուրճով՝ *զնդանավ*, զարկում էր դատարկ սային չար Արտավազդի շրթաներն ամրացնելու համար»։¹⁹ Այս սովորույթը բավական էյությունը նկարագրում է Պերճ Պոռոշյանն իր «Մոս և Վարդիբեր» վեպում. «Ուրբաթ քչերը քրոթիցն առաջ դարբիններն անխտապ իրանց դուրանները բաց արին, զնդաններին ելեք հատ չաքչեցին, որ Արտավազդի զնջիլն հաստանա, չի կարենա դուս գալ աշխարհքը բանդել, տակնուվրա անել ու էլ չիմեցին դուռը, զնացին ժամ կտակ լսելու»։²⁰ Անհրաժեշտ է նշել, որ մեզ վիպասանն այս սովորույթը նկարագրելիս մեկտեղել է երկու միմյանցից բավական տարբեր ծիսական արարողություններ։ Ավագ Ուրբաթ դարբիններն և ընդհանրապես բոլոր մետաղագործների (օրինակ Շուշիում ոսկերիչներն էլ էին պահպանուկ երկաթյա մատանիներ պատրաստում²¹) կատարած ծիսական աշխատանքը կապ չունեն հայոց հեթանոս արքայի շրթաների հետ, այլ առնչվում էր քրիստոնեական ինչ ինչ պատկերացումների հետ, որոնց մասին կխոսենք ստորև։ Արտավազդի «շրթաների ամրացումը» հայ երկաթագործների ամենաբարձր սրբազան պարտականությունն էր և կատարվում էր սխտեմատիկորեն։ Մովսես Խորենացու հիշատակած «միաշաբթի»²² օրը (կիրակի- Գ. Ա) երկաթագործների կատարած ծիսական արարողությունը պահպանվել էր ընդհուպ մինչև XX դ. կեսերը։ Ալեքսանդրապոլի երկաթագործները բացի շաբաթ երեկոյից, հաջորդ՝ կիրակի առավոտյան ևս

¹³ ԴԱՆ, Վայոց ձոր, նույն տեղում։

¹⁴ ԴԱՆ, Տավուշ, Ախալցխա և այլն։

¹⁵ ԴԱՆ, Ախալցխա, 1986, տեսիր 1։

¹⁶ Գ. Ա ղ ա ն յ ա ն, Երկաթագործական արհեստները հայոց մեջ, ԸՀՀ կենտրոնի «Գիտական աշխատություններ», հ. 2, Գյումրի, 1999, էջ 172։

¹⁷ ԴԱՆ, Լենինական, տեսիր 1։ Վ. Խնմուրճյան, Գ.սմիրքի հայերը, Հայ ազգագրություն և բանահյուսություն, սյր. 1, Եր., էջ 54։

¹⁸ Խ. Մ ա ո ա ն կ ո գ յ ա ն, նշվ. աշխ.։

¹⁹ Մո. Լ ի ս ի գ յ ա ն, Ձանգեզուրի հայերը, Եր., 1969, էջ 166։

²⁰ Պ. Պ ա ռ շ յ ա ն, Երկերի ժողովածու, հ. 1, Եր., 1974, էջ 68։

²¹ Ե. Լ ա լ ա յ ա ն, Երկեր. հ. 2, Եր., 1988, էջ 200։

²² Մովսիսի Խորենացույ Պատմութիւն Հայոց, գլ. Ա, լր.։

բացում էին արհեստանոցը և երկու-երեք անգամ «չաքչքում» էին գնդանին, այնուհետև գնում էին եկեղեցի պատարագի:²³ Չարքերի ձեռքով շրթայված հերոսի (Արտավազ կամ Շիրար)²⁴ գալստյան սպասումը և նրա շրթաների անընդհատ ամրացումը, աշխարհի փրկության կամ կործանման, չարի ու բարու պայքարի հնավանդ պատկերացումների արդյունք է, որը դեռևս Մդ. ծաղրանքի տեղիք էր սվել Եզնիկ Կաղբացուն. «Նայնպես եւ մոլորութիւնն դիւաց խաբեաց գրիցցապաշտս Հայոց, եթէ զումն Արտաւազդ անուն արգելեալ իցէ դիւաց, որ ցայժմ կենդանի կայ, եւ նա ելանելոց է ունելոց գաշխարհս, եւ ի սնտոյի հոյս կապեալ կան անհաւատք...»²⁵

Ձնդանի չարխափան ու մաքրագործող ֆունկցիաների արտահայտություններից է նաև հայ բանահյուսության մեջ հանդիպող ծիսական ծննդաբերության նկարագրությունը, երբ իր արգանդում «Ջանփալաղի» հոգին կրող հեքիաթի հերոսուհուն ծննդաբերության ժամանակ դևերը մատեցնում են շիկացած գնդանի վրա:²⁶ Ձնդանն այստեղ հանդես է գալիս որպես քաջքերի ու դևերի խարդավանքները չեզոքացնող հարմարանք: Սրբագործված գնդանը հանդիպում է նաև հայոց հարսանեկան ծիսական ցիկլի, և ինչպես վերը նշվեց, նաև տղաբերքի սովորությունների մեջ: Հայ ժողովրդական հեքիաթներից մեկում հարսանիքից առաջ արքայադստերը օծում են կամ ավելի ճիշտ ձոնում են սալի վրա:

Երկաթագործի գործիքների մեջ ամենահարգվածներից ու սրբագործվածներից էր մուրճը: Գարբնի մուրճը ոչ միայն ունիվերսալ ու առաջնային անհրաժեշտության գործիք էր, այլև ծիսական նշանակություն ունեցող իսկական «զենք», որը չարին կործանող սրի նշանակություն էր ստանում: Երկնային երկաթագործի մուրճը վիշտում էր չարքերին ու դևերին, մուրճի հարվածները պահպանում էին մարդկանց չար ու թեթից ու հեռու քշում նրանց: Մուրճի հարվածի արձակած զոնգոցը գոյացնում էր դևերին, որ տվյալ գյուղում կամ քաղաքում կան դարբնոց ու դևերին սպանող երկնային դարբին, և չարը չէր փորձում մտնել այդ բնակավայրը:²⁷ Մուրճի հարվածի հզորությունը մոլորացվում էր առասպելական հերոսի սրի հարվածին: Ինչպես գնդանը՝ մուրճը ևս, շնչավորված, մարմնավորված գործիք է դարբնի համար: Վարպետ երկաթագործը հատուկ փառաքչական վերաբերմունք ուներ մուրճի նկատմամբ: Ոչ ոք իրավունք չուներ այլ նպատակով օգտագործել վարպետի բանող մուրճը՝ մեկն խփել և այլն: Ինչպես ասենք դերձակները քույլ չէին տալիս իրենց մկրատով եղում գ կամ այլ նյութեր կտրել, այնպես էլ երկաթագործ վարպետները օտարից հեռու էին պահում իրենց «հաց վատակող» գործիքը:

Ոչ պակաս ծիսական նշանակություն ուներ նաև քուրան (բովք, հալոցք), որը երկաթագործական աշխատանքների տեխնիկա-տեխնոլոգիական ցիկլի կենտրոնական դերակատարներից էր: Քուրան խորհյալանշում էր օջախի, տան կրակի ու ջերմության պաշտամունքը:

Երկաթագործի մյուս գործիքներն ու հարմարանքները (փուքս, ունեյիներ, ասքաններ, ծակիչներ և այլք) չունեին ծիսական այն արժեքումը ինչ վերը բերվածները:

Հայ ժողովրդական հավատալիքներում կարևոր տեղ ունեն երկաթե իրերը, որոնց ծիսական նշանակությունը կապված է հայոց տոնացույցի որոշակի ցիկլերի հետ: Սրանցից ամենահայտնին «ուրբաթալուրներն» են, որոնց ծիսական-պահպանական նշանակությունը բավական հանգամանալի մեկնված է հայ պատմագագարական գրականության մեջ: Ջատկի տոնի Ավագ ուրբաթ օրը հայ երկաթագործները անխոս (այստեղից էլ «ուրբաթախոս» անվանը), «անժմի» գյուղի կամ քաղաքի յոթ բաղերից հավաքված երկաթից պատրաստում էին հիմնականում կիսալուսնաձև կամ հայկական պայտի մման բարակ ու թեթև զարդեր, որոնք իրենց վրա բացված անցքերի միջոցով կարվում էին «լուսնով», «ղիվոտությամբ» և այլ հիվանդություններ ունեցող երեխաների շորին:²⁸ Ավագ ուրբաթ ոչ մի երկաթագործ իրավունք չունեին աշխատելու,

²³ ԴԱՆ, Լենինական, տետր 1:

²⁴ Ա. Թ ա դ և ո ս յ ա ն, նշվ. աշխ., էջ 13:

²⁵ Եզնիկյ վարդապետի Կողբացոյ Եղծ աղանոց, Եր., 1994, էջ 85-86:

²⁶ E. З а к а р я н, Кузнец в армянской сказке, стр. 361.

²⁷ ԴԱՆ, Ջավախք, Լենինական և այլն:

²⁸ Խ. Մ ա ո ա ն կ ո գ յ ա ն, նշվ. աշխ.: Ե. Լալայան, նշվ. աշխ. և այլն:

սակայն «ուրբաթարուրն» ու Հուդայի աչքը փորելու մեխերը անպայման պատրաստվում էին²⁹ ու անմիջապես դարբնոցը փակվում էր: Ա. Թադևոսյանը, կապելով այս երևույթը ծննդի և զարթոնքի հետ,³⁰ պնդում է, որ «ուրբաթարուրներ» կրում էին հարսներն ու եղի կանայք: Սակայն մեր կողմից տարբեր պատմագագագրական շրջաններում գրանցված նյութերում վերոհիշյալ կանայք կրում էին երկաթե մատանի, ապարանջան կամ էլ «դող»: Մատանու կամ ապարանջանի շրջանակը խորհրդանշում էր տիեզերքն ու երկնային լուսատուների անընդհատ շրջափուլը, որը հնարավորություն էր տալիս չար ու թերից պահպանել նոր կյանք արարող կնոջը: Նմանօրինակ գործառույթ էր վերագրվում նաև երկաթե վզնոց-«դողին», որն առավել լայն կիրառում ուներ, քանի որ «դող» կրում էին և՛ կանայք, և՛ տղամարդիկ, և՛ մանուկները:³¹ Ինչպես «ուրբաթարուրները» «դողերը» ևս, պատրաստվում էին «անժմի» երկաթից, սակայն վերջիններս պատրաստվում էին ուղջ տարվա ընթացքում և կախված չէին տոնական ցիկլի որևէ փուլի հետ: «Դող» կրել խորհուրդ էր տրվում վախեցած, «դիվատած» կամ էլ փորձանքի ենթարկված մարդկանց:³²

Երկաթագործի պատրաստած իրերից հետաքրքիր ծիսական նշանակություն ունեին նաև պայտերը, որոնք հատկապես XI-X-XX դդ. լայնորեն օգտագործվում էին՝ տան դրսի դռանը կամ դարպասին խփելով չար աչքից ու չար մտադրություններից օջախը պահպանելու նպատակով: Չարխափան կարող էին լինել միայն օգտագործված-մաշված և հիմնականում ձիու պայտերը, որոնք նույնիսկ օրհնել էին տալիս քահանային:³³ Պայտի պարագայում ևս գործում էր անընդհատ շրջանի և տիեզերի պատկերավորման գաղափարը: Սա հատկապես ցայտուն է երևում «հայկական պայտերի» արտաքին պատկերում:

Ամփոփելով, կարող ենք նշել, որ երկաթագործը և երկաթագործական գործիքներն ու առարկաները իրենց ուրույն տեղն են գրավել հայ ժողովրդի տոնածիսական կյանքում և հավատալիքներում, որոնց այնատները ոչ միայն բնիկ հայկական, այլև հանրնդիանուր առաջավորասիական են և անշուշտ գնում հասնում են վաղնջական շրջան:

ЖЕЛЕЗО И ЖЕЛЕЗНЫЕ ПРЕДМЕТЫ В НАРОДНЫХ ВЕРОВАНИЯХ АРМЯН

Резюме

Г. Агабян

В статье сделана попытка характеризовать место и роль железа и железных предметов в обрядово-ритуальном цикле армян, а также в народных верованиях. Личность железных дел мастеров и сделанные ими предметы имеют особое ритуальное значение, а верования, связанные с ними, своими корнями уходят в глубь веков. Особое внимание уделено ритуальному значению наковальни как центра мироздания и основы ствола древа жизни.

²⁹ Ա. Թ ա դ և ո ս յ ա ն, նշվ. աշխ., էջ 14: Խ. Մ առ ա ն կ ո ղ յ ա ն, նշվ. աշխ.: Ե. Լ ա լ ա յ ա ն, նշվ. աշխ.: Դ Ա Ն., և այլն:

³⁰ Ա. Թ ա դ և ո ս յ ա ն, նշվ. աշխ., էջ 14-15:

³¹ Դ Ա Ն., Վ լ ա յ ո յ գ ձ ո թ, Տ ա վ ու ռ:

³² Ն ո յ լ ն ը:

³³ Դ Ա Ն., Լ են ի ն կ ա ն, տ ե տ ր 2: Ա յ ս ս ո լ ղ ո ռ ո յ յ թ ր պ ա հ ա յ ա ն վ ու մ է ն ա լ մ եր օր եր ու մ: